

Lahorka Plejić Poje

Odsjek za kroatistiku

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

*lahorkaplejic@gmail.com*

## O PRIJEVODU MUDRIH IZREKA IGNACA KRISTIJANOVIĆA

U radu se analiziraju neki aspekti *Prirečja*, prijevoda starozavjetne knjige *Mudrih izreka* Ignaca Kristijanovića, tiskanih 1859. uz djelo *Žitek sveteh mučenikov*. U središtu su analize komentari biblijskoga teksta. Identificiraju se različiti tipovi komentara, od onih koji pojašnjavaju možebitne nejasne formulacije do složenijih teoloških komentara. Pritom se posebno zanimljivima nadaju oni koji starozavjetni tekst povezuju s Novim zavjetom, tj. pojedine izreke tumače u kršćanskome duhu.

Prevođenje Biblije, znamo, nije tek pitanje Crkve, nego je kulturni, civilizacijski i civilizatorski fenomen, barem u krugu kojemu pripadamo i u odnosu na koji se opisujemo i interpretiramo.<sup>1</sup> U srednjemu i ranom novom vijeku transpozicija temeljne knjige kršćanskoga svijeta na vernakular imala je i političku, jezičnopovijesnu i kulturnopovijesnu dimenziju. Danas su stari prijevodi Biblije dragocjeni izvori za različite analize i interpretacije, od povijesnoteoloških preko jezičnopovijesnih do kulturoloških. No kao što kaže naslov jednoga domaćeg zbornika, prijevod je Biblije ponajprije »riječ Božja u riječi hrvatskoj«, i u toj je sintagmi sadržana i prva i temeljna zadaća svakoga prijevoda. Ta je zadaća vodila i nastojanja da se Biblija prevede na hrvatski kajkavski jezik i učini dostupnom pastvi u sjeverozapadnoj, kajkavskoj Hrvatskoj. Dobro je poznata inicijativa za prevođenje cjelokupne Biblije Maksimilijana Vrhovca, koja je dala samo djelomične rezultate, vrednovane uglavnom

---

<sup>1</sup> Članak je nastao kao rezultat rada na projektu *Rekonstrukcija Kristijanovićeve Biblije* (KRISBI), koji financira Zaklada Adris.

tek u novije vrijeme.<sup>2</sup> O težnji da se riječ Božja učini dostupnom puku *horvatskom* svjedoči i ostavština svećenika Ignaca Kristijanovića (1796. – 1886.).

Kristijanovićev je pothvat golem: on je uspio, kako je sam naveo u *Danici zagrebečkoj* 1848., prevesti velik broj knjiga Staroga zavjeta i cjelokupan Novi zavjet.<sup>3</sup> Od tih se prijevoda sačuvao samo dio, ponešto u tiskanu obliku, a ponešto u rukopisima. Neke su biblijske knjige otisnute u spomenutoj *Danici zagrebečkoj*, glasilu koje je bilo namijenjeno najširoj čitateljskoj publici. Ne treba podsjećati na to da je Kristijanović imao na umu siromaštvo i nisku razinu pismenosti puka pa je radio u skladu s potrebama onih kojima knjiga nije bila odveć bliska te je bio svjestan da će objava Božje riječi u pučkom kalendaru lako naći put do širega kruga recipijenata. I sam je, kako je već istaknuo i Percan, napisao da je puk toliko siromašan »da sebi potrebne knjige baš niti pored svoje najbolje volje ne more kupiti« (Percan 1984:96). U literaturi je višekratno istaknuto da je radio u teškim okolnostima, službujući dugo kao župnik, najduže u Kapeli pokraj Bjelovara (od 1834. do 1851.), prilično daleko od epicentra kulturnih i političkih promjena, a ipak na neki način njihovom žrtvom. Prevodio je očito brzo, no nije poznato je li se oslanjao na eventualne starije prijevode pojedinih biblijskih knjiga, kojom se literaturom služio i kakve je izvore imao.

Među prijevodima biblijskih knjiga koje je Kristijanović uspio tiskati osvrnut ću se ovdje na *Knjigu prirečjah iz svetoga Pisma staroga Zakona na horvatski jezik prenešenu*, na latinsku *Liber proverbiorum* (ili *Proverbia*), a u suvremenu prijevodu na hrvatski *Mudre izreke*. Ona je objavljena uz Kristijanovićevo djelo *Žitek sveteh mučenikov* (1859.). Riječ je o jednoj od mudrosnih biblijskih knjiga, koja, za razliku od narativnih knjiga što

---

<sup>2</sup> Više o tome v. u članku Alojzija Jembriha *Je li se ušlo u trag »Vrhovčevoj Bibliji«?* (2012). Od rukopisnih prijevoda pojedinih biblijskih knjiga iz pera I. N. Labaša, I. Birlinga, A. Vranića i I. R. Gusića tiskom su objavljeni Vranićev prijevod *Psalama* (prir. Boris Beck, transkribirao Giorgio Grlj, 2017) i Gusićev prijevod *Novoga zavjeta* (prir. A. Jembrih i Zvonimir Kurečić, 2018).

<sup>3</sup> Više o tome v. u monografskoj studiji o Kristijanoviću Olge Šojat (1962), u Percanovu članku (1984) te u uvodnom dijelu studije B. Becka i B. Štebih Golub (2023); u potonjoj se navodi i literatura relevantna za temu. Valja ipak dodati da je još uvijek otvoreno pitanje koliko je biblijskih knjiga prevedeno prije Kristijanovića jer on sam u *Danici zagrebečkoj*, u članku *Nekaj o horvatskom jeziku*, kaže da se taj jezik pokazao sposobnim da se na njemu piše, što potvrđuju i »vre do sada vu horvatskom jeziku ispisane i izopčene knjige kak takaj celo novoga Zakona, velika pako stran staroga Zakona sveto Pismo vu naš materinski jezik prenešeno« (Kristijanović 1848:117). Kristijanović je, dakle, imao rukopise s prijevodima, ali o čemu je točno riječ, danas nije poznato. Transkripcija Kristijanovićeve teksta je moja.

poruku posreduju pripovijedanjem, sadrži pretežno moralno-didaktične naputke za čestit život.<sup>4</sup> Za razliku od nekih drugih biblijskih knjiga koje je Kristijanović objavio, poput *Tobije* i *Judite*, pouka se u *Prirečjima* ne oblikuje posredno, pričom, nego izravno, realizira se pretežno u žanru izreka i poslovice te služi kao »instrument moralnog odgoja« (Popović 2020:201).<sup>5</sup> Iako su izreke i poslovice zastupljene u cijeloj Bibliji, knjiga *Izreka* predstavlja zaokružen »priručnik praktične i iskustvene mudrosti«; ona je »knjiga svakodnevnoga života«, koja poučava »na *racionalan* način kako izgraditi uspješan život, kako nadvladati životne teškoće i postići duševnu ravnotežu« (Popović 2020:201). Književnoteorijskim rječnikom rečeno, posrijedi je književni minimalizam, koji ljudsko iskustvo zbija u jezgrovit iskaz, pri čemu se računa na vremensku i prostornu univerzalnost te »svjedoči o zajedničkim životnim – materijalnim i duhovnim – okvirima ljudske vrste« (Užarević 2012:204). Ona je unverzalna jer su, kako ističe Užarević, a slično piše i Popović, »geografski i povijesno udaljene kulture zasnovane [...] na sličnim ili istim općeljudskim vrijednosnim sustavima. Tu su uvijek u pitanju pojedinac i društvo, vlast i zakon, država i crkva, rodbina i prijatelji, rat, bolest i smrt, darivanje i ljubav, običaji i moral, novac, bogatstvo i siromaštvo« (Užarević 2012:204). Na hrvatski su se sentencije iz *Mudrih izreka* prevodile već u srednjemu vijeku te su sačuvane u više zbornika, ali ne i kao cjelovita biblijska knjiga, nego kao izbor koji dolazi zajedno s izrekama drugačije provenijencije.<sup>6</sup>

Kristijanovićevu cjelovitom prijevodu *Mudrih izreka*, koji je, kako je spomenuto, objavljen u knjizi *Žitek sveteh mučenikov*, prethode dva fragmentarna prijevoda: 1. rukopis R 3618 iz NSK (ulomak), 2. izabrane izreke tiskane u *Danici zagrebečkoj* 1839. godine, za koje se tek pretpostavlja da bi mogle biti Kristijanovićeve (Šojat 1962:110).

Rukopis R 3618 iz Zbirke rukopisa i starih knjiga NSK sastoji se od zasebnih sveščića, pisanih istom rukom, koji sadrže: *Knjigu šoltarov*, odnosno prijevod cjelovita psaltira, ulomke *Prirečja (Mudrih izreka)*, *Knjigu mudrosti* i *Knjigu Sirahovu*.<sup>7</sup> Od *Prirečja* sačuvan je nevelik komad od 25,8 do 30,4, što će reći da su od ukupno 31 glave ostale samo četiri cjelovite i dvije nepotpune. Na svim je svescima rukom autora kataloga Šime Jurića

<sup>4</sup> Iscrpno tumačenje biblijske *Knjige izreka* v. u Popović 2020.

<sup>5</sup> O žanrovima u *Mudrim izrekama* v. potpoglavlje *Vrste izreka* u Popović 2020:218. Općenito o poslovicama, s korisnim uvidima i za *Mudre izreke*, v. Kekez 1984.

<sup>6</sup> V. primjerice članak Antonije Zaradija Kiš, *Mudrosne knjige hrvatskoga srednjovjekovlja*, u: *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 1997., 629–635.

<sup>7</sup> Rukopis je opširnije opisan u katalogu NSK. V. i digitaliziranu inačicu: <https://digitalna.nsk.hr/?pr=iiif.v.a&id=645168>.

zabilježeno da su rukopisi autografi. U prijevodu psalama prevoditelj je kao godinu nastanka naveo 1831., dok ostali sveščići ne sadrže dataciju. S obzirom na to da su sveščići naknadno složeni u zajedničke kartonske korice, teško je decidirano ustvrditi da su nastali u isto vrijeme, ali po istom tipu papira, tinte i rukopisu može se pretpostaviti da vremenski nisu previše udaljeni.

Anoniman izbor od 33 nenumerirane izreke, pod naslovom *Reči mudrosti Šalomona kralja*, objavljen je u *Danici zagrebečkoj* 1839. godine. Olga Šojat, kao što je spomenuto, ostavlja otvorenom mogućnost da je Kristijanović autor prijevoda (isto). Nevelik broj izreka prezentiran je bez biblijske numeracije, što je logično s obzirom na to da je riječ o doista suženu i raspršenu izboru iz opsežne biblijske knjige. Tako priređen tekst sugerira da je važna ponajprije široka, praktična vrijednost odabranih izreka, odnosno njihova upotrebljivost u svakodnevnom životu. Takvim tipom utilitarnosti Kristijanović se i inače vodio u uređivanju *Danice zagrebečke*, imajući na umu »hasen« i »prikračenje vremena«, kako je sam navodio, što odgovara Horacijevu »prodesse« i »delectare«. U tom smislu izbor se mudrih izreka, ma čiji on bio, odlično uklapa u *Danicu*.

Cjelovit prijevod *Liber proverbiorum*, ponovimo, Kristijanović je objavio 1859. kao dodatak knjizi *Žitek sveteh mučenikov*. Usporede li se prijevodi izabranih izreka u trima inačicama, uočava se da razlike nisu velike, što nije neobično kod doslovnoga prevođenja (*verbum e verbo*), koje je za biblijske tekstove nekoć bilo obavezno. Ovdje ipak nije moguće sučeliti sve tri inačice jer je samo jedna cjelovita, a rukopisni ulomak i izbor u *Danici* prevode različite izreke. Stoga će se u nekoliko primjera usporedno pokazati prijevodne inačice iz rukopisa i *Žitka*, a potom i iz *Danice* i *Žitka* (slovom R označen je tekst iz rukopisa, slovom D tekst iz *Danice zagrebečke*, slovom Ž iz izdanja *Žitka sveteh mučenikov*).<sup>8</sup> Primjerima je pridodan i tekst latinskoga izvornika.<sup>9</sup> Za ilustraciju odnosa između rukopisne inačice i cjelovitih, tiskanih *Prیرهčja iz Žitka sveteh mučenikov* navodim nekoliko primjera iz *dela XXVI*:

---

<sup>8</sup> Transkripcija teksta je moja. Tekst iz izdanja (Ž) tiskan je novom grafijom, koju sam ovdje prilagodila današnjemu pravopisu (npr. dj > đ). Izvorna grafija nije zadržana. Premda bi ona mogla svjedočiti o promjenama koje su se unosile tijekom gotovo triju pravopisno i jezično turbulentnih desetljeća, s obzirom na to da ne znamo tko je slagao *Danicu* a tko *Žitek sveteh mučenikov*, ipak ne možemo govoriti o tome da je u tiskanim izdanjima riječ o Kristijanovićevoj grafiji.

<sup>9</sup> Služila sam se Vulgatom Siksto-Klementinom, redakcijom Vulgate koja je prvi put objavljena 1529., a bila je u uporabi sve do druge polovice 20. stoljeća (v. ovdje u popisu vrela).

R: Kak goder sneg po letu i dežd ob žetvi, tak malo se pristoji norcu dika.

Ž: Kak sneg ob letu i dežd o žetvi, tak malo pristoji se dika za bedaka.

K: Quomodo nix in aestate, et pluviae in messe, sic indecens est stulto gloria. (26,1)

R: Za konja je bič, za osla vuzda, a za nespametnoga šiba po hrptu.

Ž: Za konja je bič, za osla vuzda, a za bedaka šiba po hrptu.

K: Flagellum equo, et camus asino, et virga in dorso imprudentium. (26,3)

R: Ne odgovori bedaku poleg bedastoče njegove da mu spodoben ne postaneš.

Ž: Bedaku ne odgovarjaj poleg njegve bedastoče da njemu jednak ne postaneš.

K: Ne respondeas stulto juxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis. (26,4)

R: Koj po bedastem nazvesniku reči pošilja, je kakti na nogi plantavi i krivicu pijuči.

Ž: Koj po bedastem posleniku pošilja reči, je kakti hromi na nogah i pije krivicu.

K: Claudus pedibus, et iniquitatem bibens, qui mittit verba per nuntium stultum. (26,6)

Slijede primjeri iz *Danice zagrebečke* i *Žitka*:

D: Zaufaj se vu Boga iz vsega svojega srca i ne zanašaj se na svoju pametnost.

Ž: Zaufaj se vu Gospona iz celoga tvojega srca i ne zanašaj se na svoju razumnost.

K: Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, et ne innitaris prudentiae tuae. (3,5)

D: Hodi k mravcu, o, leni, i premišljavaj njegve pute i vuči se mudrosti, koj akoprem nema vođu niti navučitelja, niti poglavara, spravlja si ob letu hranu i pobire ob žetvi kaj bude jel.

Ž: Hodi k mravlju, o, leni, i premišljavaj njegve pute i vuči se mudrosti, koj akoprem nema vođu, niti navučitela, niti poglavara, spravlja sebi ob letu svoju hranu i skupzbira ob žetvi kaj bude jel.

K: Vade ad formicam, o piger, et considera vias ejus, et disce sapientiam. Quae cum non habeat ducem, nec praeceptorem, nec principem, parat in aestate cibum sibi, et congregat in messe quod comedat. (6,6-8)<sup>10</sup>

---

<sup>10</sup> Ovdje se ne navodi svaki biblijski redak zasebno, nego su spojeni u jedan jer nas zanima ponajprije odnos dviju inačica. Isto vrijedi i za sljedeći primjer.

D: Ne pazi na himbenost žene, ar vusta kurve jesu kakti setje iz kojega se med cedi i njejjine grlo je od olja glajše. Ali poslednja njejjina jesu žuhka kakti pelin i oštra kakti meč na obodve strani nabrušen. Njejjine noge idu na smrt, a njejjini koračaji peljaju vu pekel. Ne hodiju oni po stezi življenja, njejjini koračaji jesu nestalni i nezvedljivi.

Ž: Ne pazi na himbenost žene ar vusnice kurve jesu kakti setje iz kojega se cedi med, i njejjine grlo je glajše od olja. Njejjina poslednja jesu žuhka kakti pelin i oštra kakti meč obodve strani nabrušen. Njejjine noge idu vu smrt i njejjini koračaji peljaju vu pekel. Oni ne hodiju po stezah življenja, njejjini koraki jesu nesegurni i neprevidljivi.

K: Ne attendas fallaciae mulieris; favus enim distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur ejus: novissima autem illius amara quasi absinthium, et acuta quasi gladius biceps. Pedes ejus descendunt in mortem, et ad inferos gressus illius penetrant. (5, 2–6)

D: Pravičen človek takaj i svoje blašče miluje, srce pako nepobožneh ljudih je ljuto.

Ž: Pravičen ima skrb za življenje svoje marhe; srce pako nepobožnjakov je ljuto.

K: Novit justus jumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia. (12,10)

Ovdje su za ilustraciju navedena samo po četiri primjera, no i ostali bi pokazali uglavnom podjednak tip varijacija na razini odabira leksema, odnosno podjednak odnos prema latinskom izvorniku. S obzirom na to da su intervali u kojima su nastajale tri inačice poveći (ako stoji pretpostavka da je sačuvani autograf nastao 30-ih godina 19. stoljeća), zatim da se one pojavljuju u vremenu velikih jezičnih i pravopisnih promjena (a o promjenama svjedoči usporedba autografa i izdanja iz 1859.; v. ovdje i bilješku 8), pa i da ne možemo isključiti da je *Izreke*, u cijelosti ili u izboru, prevodio netko prije Kristijanovića te ih je ovaj mogao preuzeti i donekle preraditi, teško je govoriti o autorstvu inačice iz *Danice*. Plauzibilnom se čini tek tvrdnja da je Kristijanovićevo autograf, kako je gore rečeno, morao nastati nedugo prije ili poslije *Knjige šoltarov* (1831), a to bi značilo da se prevoditelj vratio svome prijevodu nakon stanovita vremenskog odmaka te ga iznova pažljivo pročitao i za tiskano izdanje 1859. godine donekle i dotjerao.<sup>11</sup>

Kako god, prijevod u *Žitku* zaokružen je, cjelovit i dorađen te se može smatrati konačnom Kristijanovićevom inačicom. On sadrži i komentare,

---

<sup>11</sup> Tko je pritom odgovoran za neke neobične oblike u izdanju kao što su »kinć« (254. str.), »nazvešća« (str. 255) i slično, teško je reći: mogao je to biti sam Kristijanović, ali i tiskar, a možda i netko treći tko je pripremao Kristijanovićev rukopis za tisak.



tj. podrubne bilješke, što je karakteristično i za Kristijanovićeve prijevode ostalih biblijskih knjiga bilo da je riječ o onima koje su tiskane u *Danici zagrebečkoj* (mislimo ovdje samo na one za koje je izvjesno da su njegove), bilo o rukopisnima.<sup>12</sup> Komentari Biblije od srednjega su vijeka bili posve uobičajeni te su s vremenom i rasli. Najstariji komentari *Liber proverbiorum* potječu iz pera Bede Časnoga, na kojega se u dva navrata poziva i Kristijanović (premda ne precizira misli li na komentare *Mudrih izreka* ili na nešto drugo iz njegova opusa).

Zanimljivo je primijetiti da u Kristijanovića opseg bilježaka nadmašuje opseg glavnoga teksta: otprilike 86 000 znakova sadrži glavni tekst, a čak 96 000 znakova komentari.<sup>13</sup> Imamo li na umu da su brojne izreke jednostavne i da komentari običnom puku – koji je prevoditelju ponajprije na skrbi – otežavaju čitanje, to će reći da je Kristijanović ozbiljno shvatio posao prevođenja i tumačenja starozavjetnih izreka i Biblije općenito, kao i da je bio svjestan različite publike koja će prijevod uzimati u ruke. Dosad nije utvrđeno prema kojem je izdanju (ili izdanjima) Kristijanović prevodio Bibliju niti čijim se komentarima služio. Izvjesno je da mu je izvor za osnovni tekst bilo neko od izdanja Vulgate Siksto-Klementine (na koju se i gore pozivamo), no građu za podrubne bilješke ili čak gotove komentare zasigurno je preuzimao iz različitih izvora.<sup>14</sup>

U komentarima se Kristijanović čak pedesetak puta poziva na drugačije tumačenje, katkada i drugačiju redakciju neke riječi ili sintagme, što izrijekom navodi kao: »drugi (...)«; »drugi drugač« ili »drugi tolnačiju ovak: (...)«, ne precizirajući pritom koji su to drugi. Takve je primjedbe

---

<sup>12</sup> O podrubnim bilješkama u Kristijanovićevim prijevodima, a osobito u *Tobijsu*, v. više u instruktivnom i iscrpnom članku Borisa Becka i Barbare Štebih Golub (2023). Autori su podrobno analizirali bilješke i razvrstali ih u nekoliko skupina, prema funkciji ili tematskom kriteriju.

Spomenimo ovdje i zanimljiv slučaj Kristijanovićevega rukopisnoga prijevoda *Evanđelja po Luki*, koji je sačuvan u čistopisu. U njemu su ispisani brojevi koji označuju bilješke, ali samih bilježaka nema, što bi značilo ili da ih je Kristijanović tek trebao sastaviti (što je malo vjerojatno, jer ako nema bilježaka, teško je znati gdje treba staviti oznake za njih), ili ih je kanio preuzeti iz nekog izdanja pa je već u prijevodu mogao označiti gdje će one stajati, ili je pak bilješke koje je sastavljao ili sam ili kompilirajući iz drugih izvora zapisivao u neki drugi sveščić, danas izgubljen.

<sup>13</sup> Podatak donosim na temelju vlastita prijepisa iz *Žitka sveteh mučenikov*, koji je nastao kao dio rada na projektu spomenutu ovdje u prvoj bilješci.

<sup>14</sup> Hrvatski komentirani prijevodi Biblije pojavljuju se neposredno prije Kristijanovića: prvi prijevod s komentarima načinio je Mihovil Jurjetinović-Ivakić Kaštelanin, preuzimajući komentare Talijana Antonija Martinija, no on nije mogao biti poznat našem prevoditelju. Prvi pak tiskani hrvatski prijevod Biblije s komentarima izašao je u Beču 1858. iz pera Ivana Matije Škarića, što također nije moglo poslužiti kao izvor.

mogao doduše preuzeti kao gotova rješenja i iz jednoga izdanja, no vjerojatnije je da je imao više komentiranih Biblija i različitih drugih izvora. Evo primjera izreke s takvim komentarom:

Tvoje srce naj ne poželjuje njejinu lepotu, niti se ne pusti po njejinem miganju vloviti, ar kurva je komaj tuliko vredna kuliko jeden založaj kruha, pak takva žena vlovi dragu dušu človeka. (VI, 25–26)

U bilješci se upućuje na dva različita komentara:

Ne daj se po kurvinski lepoti napeljati, ar ona je niščetna stvar, koja komaj jednoga komadčeca kruha je vredna, pak vendar je ona vu stališu človeka mentovati najpreštimaneseha dobra, najmre: življenja duše. Drugi ovak tolnacijju: ar kurva mentuje človeka kruha, žena pako (lotrica) vlovi preštimanu dušu (anda je pogibelneša, pokehdob otimlje življenje duše i tela i kajti muž lotrene žene zbog njebine sramote fanti se nad njejinem dragem).

Katkada se navode i po tri »druga« tumačenja, što upućuje na višestruke izvore. Zasigurno je neke od njih našao u knjižnici svojega ujaka Tomaša Mikloušiča, koju će i naslijediti nakon njegove smrti, a može se pretpostaviti da mu je rad bio olakšan osobito za razdoblja kada je službovao kao duhovnik u zagrebačkom sjemeništu (1831. – 1834.).

Najjednostavniji je tip Kristijanovićevih bilježaka onaj koji se tiče pojašnjavanja prijevodnih rješenja. Nerijetko se u komentaru pojavljuju jedan, dva ili čak tri sinonima jedne riječi iz glavnoga teksta. Nadalje, tamo gdje se, primjerice, u izvorniku pojavljuje zamjenica, preuzet će je i Kristijanović jer prevodi doslovno, no u komentaru će navesti na što se ona odnosi. Ponekad isto čini sa sintagmom ili dijelom rečenice, konkretizirajući formulaciju koja se može činiti apstraktnom i nedorečenom. Tako npr. izreku »Ne zapusti nju i ona bude tebe čuvala; ljubi nju i ona bude tebe opčuvala.« pojašnjava napomenom da se prva zamjenica (»nju«) odnosi na »mudrost«, a glagol s kraja rečenice (»bude opčuvala«) semantički se proširuje dopunom: »Od grehov i njihovih turobneh posledah« (IV, 6, str. 262). Cilj je takvih bilježaka da se izbjegnu eventualne nejasnoće i da se tekst učini razumljivijim i značenjski preciznijim.

Nešto su složeniji slučajevi metaforičkih izreka, koje su u *Mudrim izrekama* iznimno česte, te je očekivano da ih Kristijanović objašnjava u komentaru. Katkada to čini opširnije, navodeći doslovno značenje, a ponekad jedan metaforički izraz tumači drugim metaforičkim izrazom. U izreci III,3, koja glasi:

Milosrdnost i istina naj ne zapusti tebe! Obveži nje okolo svojega vrata i nje zapiši na tablah tvojega srca. (III,3)



druga se rečenica u komentaru pojašnjava opet metaforički, doduše pozivanjem na iskustvo koje je zasigurno bilo bliže svakodnevicu Kristijanovićeve pastve:

Imaj nje svevdilj pred očmi i nje gliboko zasadi.

Na taj se način krepost milosrdnosti i sklonost istini, kao apstraktne vrijednosti, u komentaru konkretiziraju metaforama koje podrazumijevaju nešto zorniji fizički postupak utiskivanja (duboka sadnja naspram pisanja po tabli srca), odnosno usvajanja i činjenja trajnim.

Ponekad se metaforički izraz objašnjava perifrazom, kao npr. u slučaju sljedeće, relativno neprozirne slike:

Zahman pako rasprestira se mreža pred očmi ptic. Oni takaj sami sebe strežeju na svoju krv i svojem dušam nastavljaju lečke. (I,17–18).

Kristijanović ju razrješuje i opet zorno, ovdje i detaljno objašnjavajući:

17. i 18. red mora se ovak razmeti: kagoder ptičar zahman rasprestira svoje mreže pred očmi ptic, kajti ptice, kada spažuju pogibel, ogibljeju se, ravno tak malo budu napeljitelji stignuli svoj cilj, dapače njihovi zasedi budu se proti njim samem obračali, oni budu, pokehdob drugem na pogublenje šetuju, sami vu pogublenje prepali.

Velika skupina komentara upućuje na spise crkvenih otaca kao izvore. Kristijanović se tako često poziva na autore poput Bazilija, Grgura Nazijanskog, Ambrozija, Augustina, Jeronima i Ivana Zlatoustog. Jednako često navodi i mjesta iz drugih biblijskih knjiga, ponekad čak i citirajući pojedine retke. Među brojnim primjerima zanimljiva je potkrepa poslovicom iz Novoga zavjeta. Izreka koju izgovara personificirana mudrost:

Zato naj jeju sad svojega puta i od svojeh tolnačov naj se zasičuju. (I,31)

komentira se konciznijim, ali jednostavnijim, vjerojatno i dobro poznatim gnomskim iskazom iz Poslanice Galaćanima 6,7:

Kaj je gdo posejal, to takaj naj ženje.

I taj je komentar očito trebao poruku učiniti zornijom jer se poslužio puku bliskom slikom sisanja i žetve kao poznatoga uzročno-posljedičnoga slijeda, no imao je vjerojatno i drugu funkciju: citiranjem iz novozavjetne poslanice dodatno se potvrđivao autoritet starozavjetne riječi.

Zanimljivi su i oni komentari koji sadržaje starozavjetne knjige tumačenjem povezuju s novozavjetnim temama i epizodama, kristijanizirajući primarni sadržaj. Primjerice, na početku VIII. glave (1–3) uz mudrost se navodi sljedeći komentar:

Božanska mudrost naprvo stavlja se ovde osobno ter vse ljudi poziva da nju nasleduju. Kaj se ovde od mudrosti govori, pripada stranum nestvorjenoj,

božanskoj, stranum stvorjenoj, človečanskoj mudrosti, koja je delnica božanske mudrosti; zato se vsa ova prilagođuju Krištušu, koji nestvorjenu i stvorjenu mudrost vu svojoj osobi je zjedinił, zaradi česa sveti Atanazijuš, Gregur Nazijanenski, Auguštín, Beda i ostali oci, navučíteli svete Cirkve, ovde rečena razumevaju od Ježuša Krištuša.

Komentator se ovdje upušta u teološko tumačenje koje uvelike nadilazi utilitarnu, savjetodavnu funkciju *Mudrih izreka*, te ujedno izlazi iz okvira tumačenja starozavjetnoga teksta, u kojemu je, kako navodi Popović, poosobljena Mudrost »posrednički lik između ljudskog iskustva i Božjeg glasa« (2020:208). U Kristijanovića u tu jednadžbu ulazi i Krist, kao utjelovljeni Sin Božji, koji u sebi sjedinjuje Boga i čovjeka.

#### Komentar izreke

Gospon je mene (mudrost, op. L. P. P.) ladal na početku svojeh putov, prvlje nego bi kaj bil včinil od početka. (VIII, 22)

također je primjer prevođenja na kršćanski kod, utemeljen na novozavjetnoj objavi:

Bog je mene (Mudrost, op. L. P. P.) imal na početku svojega bitja, to je: od veka. Ove reči pokazuju da Otec je bil vsigdar vu Sinu, a Sin vu Ocu (Hijeronim). Najlepše i najtemeljiteše tolnačenje ovéh rečih je dal on ljubljene vučenie Januš 1,1: »Na početku je bila Reč (Mudrost), i Reč je bila pri Bogu, i Bog je bil Reč.«

Osim što se u tim riječima naslućuje da je prijevod grčke riječi *logos*, kao ključnoga pojma Novoga zavjeta, bio izazovan, jasno se poručuje i da Stari zavjet valja čitati u svjetlu Novoga. Na taj je način Kristijanović *mudre izreke* resemantizirao upisivanjem kršćanskih u pretežno praktično-priručničke sadržaje.

Uz komentare koji govore o božjoj naravi te uključuju Oca i Sina (ali, nota bene, ne i o trojstvenoj naravi, jer se Duh Sveti spominje samo dvaput, i to bez povezivanja s ostalim dvjema božanskim osobama), u IX. glavi niz je komentara koji se tiču još jednoga kršćanskoga pojma koji je za Stari zavjet nebitan, a to je Crkva. Navodimo za ilustraciju samo prvu izreku i prvi komentar te glave. Prva izreka glasi:

Mudrost je zezidala sebi hižu i je isekla sedem stupov. (IX,1)

Izdašnim se komentarom tumači značenje *hiže* te se starozavjetna knjiga, kao i u nekim drugim komentarima, čita kao proročka objava:

Mudrost, koja od veka je bila pri Bogu, zezidala si je zmožnu i z vnoğemi (broj sedem znamenuje vu općinskom vnožinu) stupi nakinčenu i potvrđenu hižu na zemlji, da vu njoğ počasti ljudi. Očívesto je da se pod prispodobum ove hiže vu općinskom razmeva zavod božanski, kojega Bog na podvučenje

i posvećenje ljudih je vpeljal, a iz bilegih njejineh i pridane prilike goščenja jasno se vidi da je Salomon vu proročanskem duhu vu posebnom s tem obilježil Božju cirkvu, koja je z svojemi stupi, najmre navučiteli i milošče načini (svetotajstvi), odlučena za mesto zestanka ljudem da vu njoj čuju mudrost i nasite se z njejnim dobrom. Tak tolnačiju sveti oci. Više njih razmeva pod ovum hižum takaj presveto Ježuša človečanstvo i preblaženu Devicu, koju si Božja Reč je izebrala za svoj stan.

Kada se u stručnoj literaturi objašnjava teologija *Mudrih izreka*, ističe se da je to ponajprije »teologija stvaranja. Bog je Stvoritelj svijeta, kozmičkog reda (...) i čovjeka (...), a u temelj stvorenog svijeta ugradio je pravedni zakon« (Popović 2020:225). U tome se kontekstu oblikuje i čovjek, kojemu izreke pomažu »da ostvari sebe osobno, da se integrira u društvo i da sudjeluje u njegovoj izgradnji« (isto). Neupitno je da je ta emancipacijska i socijalizacijska komponenta dominantna i u Kristijanovićevu (doslovnom) prijevodu, no za one čitatelje koji su se mogli nositi s nešto zahtjevnijim komentarskim štivom ona je na više mjesta impregnirana kršćanskim tumačenjima koja povlače izravne veze između starozavjetnih riječi i novozavjetne objave.

Konačno, osim na druge biblijske knjige i crkvene autoritete Kristijanović se jednom poziva i na »poganinskog mudroznanca« Aristotela i jednom na Seneku »mudroznanca«. Dok za citatom iz djela potonjega autora, koji je u kršćanskoj kulturi i inače bio rado čitan i citiran upravo kao moralistički pisac, poseže da bi prisnažio jednu biblijsku izreku, Aristotela uvodi u nešto opsežnijem komentaru. Naime, izreka 17,7 glasi:

Za bedaka ne pristojiju se složne reči, niti za poglavara lažljive vusnice.

Kristijanović ju komentira:

Laž, veli poganinski mudroznanec Aristoteleš, je zloča sužnjev. Anda jako nepristojna je bila prisega za grčke kralje pri zastupljenju kraljevske stolice, da budu vsigdar istinu govorili. Štima se pako da ova prisega je bila vpeljana onda stoprv kada vu grčki zemlji vse dobro držanje na tuliko je bilo prepalo da stara navada Grkov lagati je postala opčinska zloča, koja je bila vse vrsti stališta, spola i dobe ljudi vu grčki zemlji prevzela.

Takav komentar posve izlazi iz okvira biblijskih izreka i njihova tumačenja. On je polemičan u odnosu na Aristotelovu tvrdnju, donekle i kritičan prema visokim društvenim slojevima, a implicite afirmativan spram nižih slojeva, koji su Kristijanoviću bili povjereni na pastoralnu brigu i kojima je njegov pastoralni, prevodilački, književni i urednički rad ponajprije i namijenjen. U citatu se ujedno priziva stereotip o Grcima kao lašcima, a grčka se kultura prokazuje kao moralno dekadentna. S ozbirom na to da su se Grci u hrvatskoj kontroverzističkoj literaturi pojavljivali kao meto-

nimija za pravoslavlje, možda se, ako nije presmjelo, smije pretpostaviti i polemički žalac u tome smjeru.

Premda su ovdje ponuđeni uvidi parcijalni, oni su, nadamo se, prilog za cjelovitiji opis velikoga prevodilačkoga pothvata. Bogat korpus vjerskopoučne literature na hrvatskomu kajkavskom jeziku objavljene tijekom 17. i 18. stoljeća zamalo je bio okrunjen prijevodom cjelovite Biblije, ali opseg poslova, visoki troškovi, siromašan puk i političke i kulturne okolnosti nisu to dopustili, što ne umanjuje Kristijanovićevu važnost za povijest hrvatske kulture jer je on prvi velik broj biblijskih knjiga preveo na hrvatski kajkavski.

Doslovno prevođenje Biblije, ako se isključe vanjski ometajući čimbenici, za Kristijanovića nije bio nedostižan zadatak jer mu je tekst bio dobro poznat, a latinski u Vulgati nije odveć zahtjevan. No prevesti Bibliju s komentarima bio je mnogo složeniji pothvat. Čak i da je Kristijanović pretežno kompilirao tuđe komentare, trebao je procjenjivati i birati ono što je prikladno i potrebno njegovim čitateljima. Pritom se na tematskoj razini najzanimljivijim aspektom komentara čine nastojanja da se *Izreke* povežu s novozavjetnom objavom i da se protumače u kršćanskom duhu. Taj bi se Kristijanovićev napor mogao shvatiti kao potreba za temeljitijom vjerskom poukom, odnosno za dubljom evangelizacijom, a ne samo za oblikovanjem praktičnih *uputa za čestit život*.

## Vrela

- Biblija Vulgata Clementina*. <https://lvc.ibibles.net/020Proverbs.htm#020-5>
- Gusić, Ivan Rupert. 2018. *Sveto pismo Novoga zakona*. Prir. Jembrih, Alojzije; Zvonimir Kurečić. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima – Hrvatsko biblijsko društvo; Ozalj: Ogranak Matice hrvatske.
- Kristijanović, Ignac. *Prijevodi iz Sv. pisma St. zavjeta. Psalmi, Poslovice, Knjiga mudrosti, Crikvenica*. Rukopis, NSK R 3618.
- Danica zagrebečka*. 1848. Zagreb.
- Jeruzalemska Biblija: Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz »La Bible de Jérusalem«*. 1996. Ur. Rebić, Adalbert; Jerko Fućak; Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kristijanović, Ignac. 1859. *Knjiga prirečjah iz svetoga Pisma staroga Zakona na horvatski jezik prenešena. Žitek sveteh mučenikov*. Zagreb: F. Suppan, 254–348.
- Vranić, Antun. 2017. *Psalmi*. Transkribirao Grlj, Giorgio; prir. Beck, Boris; ur. Berković, Danijel. Zagreb: Biblijski institut – Hrvatsko biblijsko društvo.

## Literatura

- Beck, Boris; Barbara Štebih Golub. 2023. Knjiga Tobijaša Ignaca Kristijanovića – komunikacijski aspekti biblijskog prijevoda. *Crkva u svijetu*, 4, 613–630.
- Jembrih, Alojzije. 2012. Je li se ušlo u trag »Vrhovčevoj Bibliji«? *Filologija*, 58, 211–221.
- Kekez, Josip. 1984. *Poslovice i njima srodni oblici*. Zagreb: Zavod za zanost o književnosti.
- Popović, Anto. 2020. Knjiga izreka. *Mudrosne i poetske knjige. Uvod u knjige Staroga zavjeta* 3. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2020, 201–245.
- Percan, Josip. 1984. Ignac Kristijanović (1796 - 1884) i njegov pokušaj prevođenja Svetog pisma. *Bogoslovska smotra*, 54, br. 1, 88–103.
- Šojat, Olga. 1962. Život i rad Ignaca Kristijanovića. *Rad JAZU*, 324, 63–114.
- Štebih Golub, Barbara. 2021. Paratekst u svetopisamskim prijevodima Ignaca Kristijanovića. *Kaj*, 3-4, 59–75.
- Užarević, Josip. 2012. *Književni minimalizam*. Zagreb: Disput.

## On the Translation of Proverbs by Ignac Kristijanović

### Abstract

This paper explores selected aspects of *Prirečja*, the translation of the Old Testament Book of Proverbs by Ignac Kristijanović, published in 1859 alongside *Žitek svetih mučenikov*. The analysis of Kristijanović's commentary on the biblical text reveals a variety of interpretive approaches, ranging from explanations of potentially ambiguous passages to more complex theological reflections. Particularly noteworthy are those commentaries that establish a connection between the Old and New Testaments by interpreting certain proverbs through a Christian lens.

Ključne riječi: Ignac Kristijanović, *Knjiga izreka*, prijevod Biblije, biblijski komentar

Keywords: Ignac Kristijanović, *Proverbs*, Bible Translation, Bible Commentary